

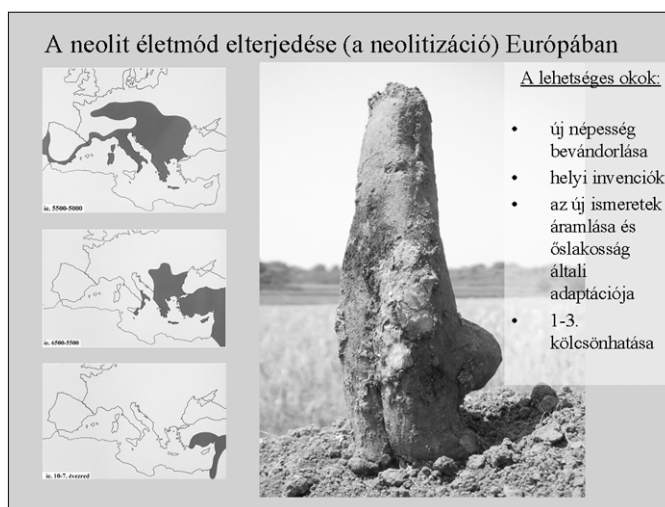
A neolitikum kutatásának újabb eredményei Heves megyében (1994-2003)

Az alábbi néhány oldalon rövid áttekintést szeretnék közreadni a Heves megyei neolit-kutatás aktuális állapotáról, legújabb eredményeiről, bemutatva az elmúlt évek fontosabb ásatási helyszíneit és kiemelve a gazdag leletanyag legérdekesebb darabjait. Az ilyen jellegű munka egyfajta számvetésre is alkalmas, hiszen az elmúlt 10 évben elvégzett feladatokra visszatekintve, az eseményeket kronologikus sorrendben követve, nemcsak az új adatok, hanem a folyamatosan változó, meg-megújuló célkitűzések is láthatóvá válnak, és ennek révén a kutatások hátterének, motiváló erőinek megvilágítására is lehetőség nyílik.¹

Ahhoz persze, hogy új eredményekről beszélhessünk, először is át kell tekinteni, hogy mi jellemezte a neolitikum kutatását az 1990-es évekig. Eredményeinket ennek függvényében kell majd értékelnünk. A hely rövidege miatt, most csak a főbb jellemzők és a meghatározó tendenciák kiemelésére adódik alkalom, egy készülőben lévő monográfia azonban a most éppen csak megemlített ásatási eredményeket is teljes részletességgel tárgyalja majd.

A régészetben kevésbé járatos olvasók kedvéért, talán nem árt az alapfogalmak tisztázásával kezdenem a kutatástörténeti bevezetőt. A neolitikum szó újkőkort jelent, azaz a kőkor újabb szakaszát jelöli. Naptári (kalibrált radiokarbon) dátumokkal mérve, ez az ie. 10-5. évezred közötti időszakot öleli fel Eurázsia területén. Az őskőkor (paleolitikum) időszakában még zsákmányoló életmódot folytató, halász, vadász, gyűjtögető közösségek területén, az újkőkor időszakában termelő gazdálkodásból, állattenyésztésből és növénytermesztésből élő embercsoportok jelentek meg. Az állatok és növények háziasítása, domesztikációja a Közel-Keleten ment végbe az ie. 10. évezredben, majd ez az ismeret innen sugárzott szét a

kerámiaművességgel, a csiszolt kőeszközök készítésével és a tartós megtelepedést mutató, korai földműves falvak elterjedésével egyidejűleg. Az ie. 7. évezredben Délkelet-Európában is megjelentek az első neolit települések, majd a 6. évezredtől kezdve ezek már megtalálhatók a Kárpát-medence és Közép-Európa területén is. Az őskőkor, valamint az ezt követő középső kőkor (mezolitikum) szegényesnek mondható, csont, kagyló és kő leletanyagához képest, az újkőkori leletek jelentős minőségi változásokat és szinte robbanásszerű mennyiségi növekedést mutatnak. Az agyagfalú házak omladékai, de még inkább a jellegzetes díszű, agyagból készült edénytöredékek, szinte beborítják a lelőhelyek, a hajdani újkőkori települések területét. De kikhez is köthető ez a fajta újkőkori leletanyag? Kik voltak ezek az újkőkori emberek? Telepesek jöttek volna a Közel-Keletről, vagy csak a neolitikus ismeretek terjedtek volna el láncreakciószerűen Európa-szerte? Esetleg helyi domesztikációval és önálló neolitikus felfedezésekkel is kellene számolnunk egy-egy térségben? Az emberek mozogtak, vagy csak az ismeretek? Ezek a kérdések már komoly, máig megoldatlan régészeti problémák köréhez vezetnek el bennünket. A XX. század első feléig, főleg a tipológiai elemzés módszerére alapozva, a neolitikus leletanyag elterjedését egyértelműen népi diffúzió eredményének tekintették, majd az 1950-es évek második felétől, a radiokarbon kronológia eredményei alapján, mindezt megkérdőjelezték, hiszen a korai, dél-európai C14-es dátumok miatt egyes helyeken felmerült a lokális invenciókra alapozott fejlődés lehetősége is. A későbbiekben, az újabb és újabb ásatási eredményeknek köszönhetően már árnyaltabb modelleket vázoltak fel, azonban az egyes régiók neolitizációjának módját illetően, lényegében napjainkig tartó vita zajlik a tudós társadalomban². Az elvi viták helyett persze ma már az egyre inkább gyarapodó leletanyag széles körű elemzésére tevődik a hangsúly. Azt vizsgálják, hogy egy adott régióban volt-e helyi mezolitikus őslakosság és ha igen, milyen volt a viszonya a térség első neolitikus kultúrájához. A fő kérdés az, hogy a térség első neolitikus kultúrája mezolitikus gyökerekből fejlődött-e ki, vagy bevándorló elemekre vezethető vissza, vagy esetleg a különböző etnikai

¹ Jelen dolgozat az Országos Széchényi Könyvtárban 2004.03.25-én elhangzott előadás alapján készült, az ott bemutatott illusztrációk felhasználásával.

² Részletes irodalom: Raczky Pál: A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égeikummal a neolitikum, rézkor időszakában. Újabb kutatási eredmények és problémák. Szolnok: 1988. p. 9-12.

csoportok keveredését követően bontakozott ki.³ A régészet célja manapság a lelőhelyek teljes körű történeti és környezeti rekonstrukciója, az egykori embernek, mint természeti és társadalmi lénynek, valamint szocio-kulturális (anyag, gazdasági, szociális és vallási) rendszerének komplex, minél teljesebb körű megismerése⁴. A neolitikáció kutatása ezen túlmenően az indoeurópai nyelvű népek őshazájának keresésével is összefonódott, az indoeurópai nyelvek első nagy elterjedését ugyanis újabban egészen a neolitikum korszakáig vezetnek vissza⁵. A neolitikáció kutatása tehát az ősrégészet egyik legérdekesebb területének számít.

Ami a Kárpát-medencét illeti, ez a térség rendkívül jó adottságokkal bír a neolitikáció vizsgálatát illetően is, hiszen a balkáni korai neolitikum északi határterülete az ie. 6. évezredben éppen itt húzódott. Az első neolitikus kultúrát a Kárpát-medencében a Starčevo-Körös-kultúra jelenti, mely a Kárpát-medence déli felét foglalta el az ie. 7-6. évezred fordulóján. A Dunától keletre Körös-, a Dunától nyugatra pedig Starčevo-kultúráról beszélünk. Utóbbi gyökere egészen Macedóniáig követhető, ott ez már az ie. 7. évezred végén megjelent, míg a Körös-kultúra csak az Al-Dunától északra terjedt el az ie. 6. évezred első felében. Azt, hogy az első neolitikus kultúra megjelenése balkáni telepések bevándorlásához köthető, a leletanyag hasonlósága és az antropológiai jellegzetességek miatt szinte sem vitatta. A Starčevo-Körös-kultúra azonban a Kárpát-medence közepétől nem terjedt tovább É-felé. A medence északi felén, a C14-es adatok tanúsága alapján, csak az ie. 6. évezred közepétől kezdődően jelentek meg neolitikus kultúrák, melyek a Starčevo-Körös-kultúrától eltérően, már vonaldíszes kerámiával jellemezhetők. Az új kultúrák nyilván a Starčevo-Körös-kultúrák hatására jöttek létre, de hogy miként, arra már eltérő magyarázatok születtek. A neolitikus kutatás egyik alapproblémája az 1960-as évektől kezdve az volt, hogy magyarázatot találjon a Starčevo-Körös és a vonaldíszes kultúrák közötti kronológiai és genealógiai összefüggések megfigyeltetésére, valamint arra, hogy miért torpant meg a neolitikáció közel 500-1000 évre a Kárpát-medencében. Mindez persze nem csak a hazai kutatókat foglalkoztatta, hiszen a korai vonaldíszes kerámia (VK) az Alföldtől és a Dunántúltól egészen a Rajnáig elterjedt. A VK ie. 6. évezred közepére tehető elterjedésben, azon túlmenően, hogy a legkorábbi időszakban az anyag meglepően egységes, az volt a legérdekesebb, hogy a hosszú „várokozás” után, az új kultúra elterjedése az óriási területen szinte egy csapásra (mintegy száz, százötven év leforgása alatt) végbement. A Kárpát-medence ezért, a 6. évezred közepén, a közép-európai neolitikus fejlődés kisugárzó centrumának tekinthető. A neolitikáció vizsgálata szempontjából a legfőbb kérdés az volt, hogy az új vonaldíszes kultúrák létrejöttét kulturális, vagy etnikai diffúciónak köszönhető, vagy esetleg mindkettőnek. Lényegében ez a probléma tartotta és tartja lázban a nemzetközi kutatást napjainkig is⁶. Tovább szűkítve vizsgálódási területünket a kelet-magyarországi régióra, figyelmünket már kizárólag a Körös-kultúrára és a vonaldíszes kerámiák kultúrájának lokális variánsára az Alföldi Vonaldíszes Kerámia (a továbbiakban AVK) kultúrájára koncentrálhatjuk. A kutatás legfőbb kérdése térségünkben arra irányult, hogy milyen lehetett a viszonya a Körös- és az AVK-kultúrának egymáshoz. Az 1970-es évekre világossá vált, hogy az AVK-kultúrájának legkorábbi szakaszát az ún. Szatmár-csoport képezi, mely leletanyagát tekintve egyaránt tartalmaz Körös- és AVK-elemeket is, ráadásul területileg éppen a Körös-kultúra É-i premevidékén helyezkedik el⁷. A Szatmár-csoport révén tehát megvolt a kapcsolat a két kultúra között, azonban konkrét bizonyíték nem volt arra nézve, hogy lehet-e a Körös-kultúrát a Szatmár-csoport genetikai előzményének is tekinteni. Kalicz N. és Makkay J. a Szatmár-csoportot a Körös-kultúrából vezették ugyan le, azonban magát a népet nem a Körös-kultúra bevándorló telepeseivel, hanem a hirtelen átkulturálódó, helyi, késő-mezolitikus őslakossággal azonosították. Erre az őslakosságra indirekt módon, főként a Körös-kultúra geográfiai viszonyokhoz nem

³ Természetesen, ma már nem csupán a tárgyi leletanyag tipológiájára, nem csak a kronológiai és településszerkezeti aspektusokra, hanem természettudományos módszerek alkalmazásával komplex leletelemzésre, köztük laboratóriumi vizsgálatok eredményeire is támaszkodnak. Elvileg semmilyen kiásott anyag sem mehet veszendőbe anélkül, hogy tüzetesen meg ne vizsgálnák. Manapság a kerámiatöredékek, állatsontok, embercsontok, a kő- és csonteszközök, kagyló- és csigaleletek mellett külön specialisták vizsgálják a polleneket, a növénymaradványokat, a talajmintákat: Váry Zsolt (szerk.): Magyar régészet az ezredfordulón. Bp.: NKÖM, 2003. p. 37-72. A csontoknál újabban már nem csupán a kormeghatározáshoz használt C14, hanem a C13 és N15 értékeket is méri, hiszen ez utóbbiak fontos támpontokat jelentenek az egykori táplálkozási szokásokra nézve: Alasdair Whittle – László Bartosiewicz – Dušan Borić – Paul Pettitt – Michael Richards: In the beginning: new radiocarbon dates for the Early Neolithic in northern Serbia and south-east Hungary. In: *Antaeus* 25, 2002. p. 63-117. A legújabb publikációkban már a genetikai adatok is fontos súllyal esnek latba, sőt a stroncium egyes izotópjai is: R. Alexander Bentley – Lounès Chikhi – T. Douglas Price: The Neolithic transition in Europe: comparing broad scale genetic and local scale isotopic evidence. *Antiquity* 77, No. 295. March 2003. p. 63-66.

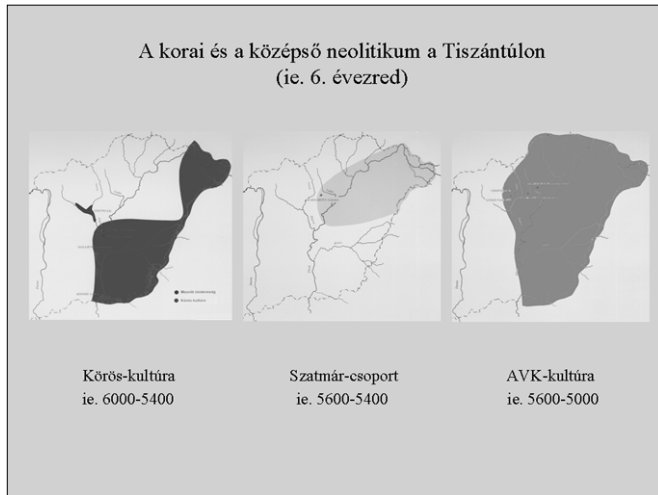
⁴ Colin Renfrew – Paul Bahn: Régészet. Elmélet, módszer, gyakorlat. Bp.: Osiris, 1999. p. 34-46, 163-169, 448-451, 461, 469.

⁵ Makkay János: Az indoeurópai nyelvű népek őstörténete. Bp.: 1998. p. 431-470.

⁶ Andreas Tillmann: Kontinuität oder Diskontinuität? Zur Frage einer bandkeramischen Landnahme im südlichen Mitteleuropa. In: *Archäologische Informationen* 16/2, 1993. p. 157-187., Andreas Tillmann et. al.: Kommentare zu: Kontinuität oder Diskontinuität? Zur Frage einer bandkeramischen Landnahme im südlichen Mitteleuropa. *Archäologische Informationen* 17/1, 1994. p. 43-64., Detlef Gronenborn: Migration, Acculturation, and Culture Change in Western Temperate Eurasia, 6500-5000 cal BC. In: *Documenta Praehistorica* XXX. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2003. p. 79-91.

⁷ A Körös-kultúra leletanyagát Kutzián I. különítette el önálló régészeti kultúráként 1944-es monográfiájában, Az AVK kultúráját és főbb csoportjait pedig, évtizedekre visszamenő, korábbi kutatók munkáit is szintetizáló tanulmányaikban Kalicz N. és Makkay J. határozták le végül 1977-ben.

igazodó (az Alföld közepén megálló, akkoriban nagyjából csak Szolnok térségéig húzódó) É-i elterjedési határából következtek,⁸ az őslakosság valódi nyomait ugyanis a 90-es évekig nem találták meg. A 80-as évekre az AVK genezisére Raczy P. új modellt dolgozott ki. Szerinte az AVK-t a partiumi, szabolcsi Körös-ágból kell levezetni, így a legkorábbi AVK-Szatmár-népeség a Körös-kultúra legkésőbbi fázisának települési tömbjéből származtatható.⁹ Az etnikus gyökerek tekintetében, a Tiszaháton végzett kutatásaira alapozva hasonló elképzelést fogalmazott meg Korek J. is. Szerinte a tiszaháti neolitikus fejlődés a Körös-kultúra etnikai bázisán ment végbe.¹⁰ A 90-es évek elején Kertész R. megtalálta a mikrolitikus iparú őslakosság nyomait a Jászságban.¹¹ Ekkortól újra előtérbe került a mezolitikus etnikum szerepe a neolitizációban. Kertész R. és Sümegi P. a Körös-kultúra geográfiai tényezőkhöz nem igazodó elterjedési határának magyarázatára geoarchaeológiai modellt alkottak és bevezették a KEB AÖB (Közép-Európai-Balkáni Agro-Ökológiai Barrier) fogalmát. Nézetük szerint az éghajlati és talajtani adottságok valamint a környezeti mozaikok a Körös-kultúra élelemtermelő gazdálkodása szempontjából, összességében véve, olyan

limitáló vonalat képeztek, mely behatárolta a kultúra északi elterjedési lehetőségeit. A balkáni éghajlati és környezeti hatás periferiájára került növénytermesztő, állattenyésztő közösségek szerintük ökológiai csapdába kerültek, terjeszkedésük lelassult, majd a KEB AÖB mentén megállt. A KEB AÖB-t persze pontosan a Körös-kultúra akkor ismert É-i elterjedési határán húzták meg. Ez, nézetük szerint egy olyan, 1000 évig fennálló vonalat jelentett, melytől É-ra a korai neolitikus népcsoportok anyagi kultúrájától és gazdálkodásától kardinalisan eltérő, a helyi körülményekhez alkalmazkodó neolitikus kultúra, a vonaldíszes komplexum jött létre.¹² A neolitizáció témaköréhez 2003-ban magam is

hozzászoltam. Ásatási adataimra támaszkodva, amellyel érveltem, hogy az AVK korai, Szatmár-csoportjának

genetikus őseként a Körös-kultúra népét kell tekintenünk, azonban nem zártam ki annak lehetőségét sem, hogy az AVK későbbi időszakában a helyi mezolitikus közösségek is neolitizálódhattak.¹³

Tekintsük át most röviden, hogy milyen új eredményeket és adatokat mutathat fel a Heves megyei kutatás. Kutatásról persze (a szó nemesebb értelmében véve) csak az utóbbi években beszélhetünk, amikor is tervszerűen kerestünk, nyomoztunk leleteket és lelőhelyeket után. Az 1994 és 2002 közötti időszakban, helyesebb inkább beruházásokhoz kapcsolódó, iparszerű régészeti feltárásokról beszélni. A lényeg az, hogy e tevékenység révén – nevezük akárhogyan is – hasznos, új adatok birtokába jutottunk. 1993 és 1997 között az M3-as autópálya nyomvonala mentén (Kompolt-Kigyóvár, Füzesabony-Gubakút, Mezőszemere-Kismari-fenék, Füzesabony-Sziksói-berek) majd 1998-2002 között a visontai bányában (Visonta K-II, Ludas-Varjú-dűlő) több AVK lelőhelyet is volt alkalmam feltárni. Nagy felületeken dolgozhattunk, így sok objektumot kiasva, komoly mennyiségű leletanyagot gyűjtöttünk és ami még fontosabb, lényeges településszerkezeti megfigyeléseket tehettünk. Ezeknek a nagy felületű ásatásoknak talán éppen a településszerkezeti megfigyelések tekinthetők a legfontosabb eredményeinek. Az AVK korszak településeiről alkotott régi képet ugyanis az új adatok alapján szinte teljesen át kellett rajzolni.

⁸ Kalicz Nándor – Makkay János.: Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene. In: *Studia Archaeologica* VII, 1977. p. 18-19, 29.

⁹ Raczy Pál: Megjegyzések az "Alföldi Vonaldíszes kerámia" kialakulásának kérdéséhez. In: *Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. Folklor és Etnográfia* 24. Debrecen: 1986. p. 27-32.

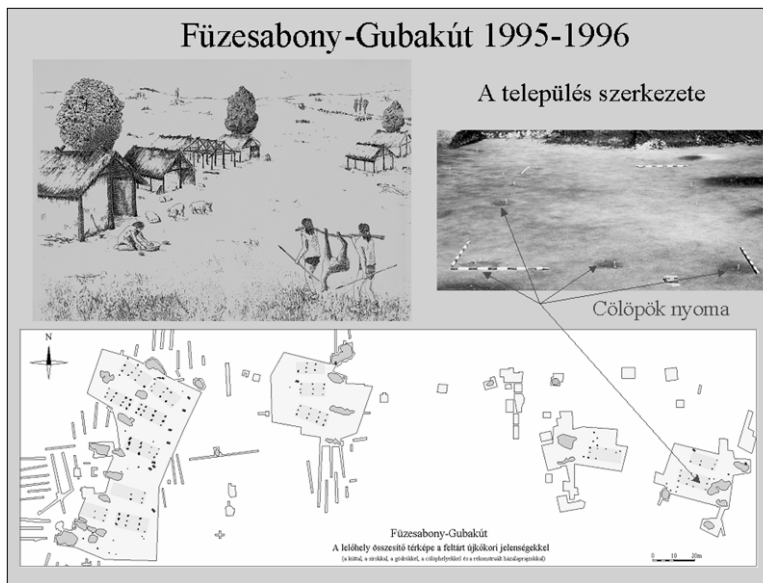
¹⁰ Korek József: Adatok a Tiszahát neolitikumához. Jóna András Múzeum Évkönyve XVIII-XX. Nyíregyháza: 1983. p. 25-26.

¹¹ Kertész Róbert – Sümegi Pál – Kozák Miklós – Braun Mihály – Félégyházi Enikő – Hertelendi Ede: Mesolithikum im nördlichen Teil der Großen Ungarischen Tiefebene. In: Jóna András Múzeum Évkönyve XXXVI. Nyíregyháza: 1994. p. 15-37.

¹² Kertész Róbert – Sümegi Pál: Teóriák, kritika és egy modell: Miért állt meg a Körös-Starčevo-kultúra terjedése a Kárpát-medence centrumában? In: *Tisicum* XI. Szolnok: 1999. p. 17-19.

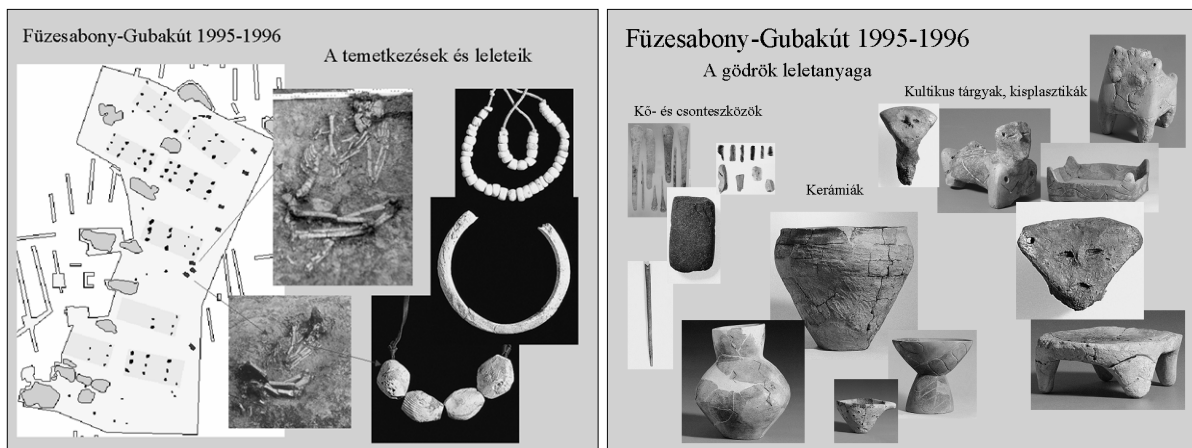
¹³ Domboróczki László: Radiocarbon data from neolithic archaeological sites in Heves County (North-Eastern Hungary). In: *Agria* XXXIX. Eger: 2003. p. 33-43. Szerintem a Körös-Starčevo-kultúra terjedésével jellemezhető neolitizáció nem állt meg a Kárpát-medence centrumában, nemhogy 1000 évre, de még 500 évre sem. Míg korábban azt hitték, hogy a Starčevo-Körös kultúra szinte egyből elérte É-i határait, ma, a C14-es adatok alapján már inkább fokozatos terjeszkedésre következtethetünk: Whittle et al. (3. jegyz.) p. 88-89, 112-113. Úgy tűnik tehát, hogy a Starčevo-Körös kultúra csak fejlődésének végén érte el É-i határát, azonban ott és akkor szinte azonnal létrejöttek az új, vonaldíszes kerámiával jellemezhető kultúrák, melyek egyébként sok vonásban azonosak is Starčevo-Körös kultúrával és amelyek egyébiránt gyorsan el is terjedtek annak területén.

Korábban, egészen az 1990-es évekig, azt gondolták, hogy az AVK települések kis méretűek, szabálytalan szerkezetűek, leginkább talán kör formájúak¹⁴. Az ásatások zömmel kisebb felületek megnyitására szorítkoztak, ezért a régészek elsősorban a leleteket tartalmazó objektumok bontását kísérték megkülönböztetett figyelemmel. Úgy vélték, hogy azok a nagy ovális gödörök, amelyekben a leletek is koncentrálódtak és amelyekben égésnyomok „tűzhelyek” is előkerültek, nem mások, mint gödörlakások, és mint ilyenek, megfelelnek egy primitívebb, mobilis, a neolitikáció küszöbén álló, nomád közösség lakhelyének. Sokáig nem jelentett ellentmondást, hogy Körös-kultúra telepein már a 60-as évektől kezdve találtak a felmenő falú, cölöpszerkezetes háznyomokat, hiszen az uralkodó elképzelések fényében természetesnek tűnt, hogy a déli gyökerű Körös-népességet fejlettebbnek tartották az éppen általa neolitikált helyi őslakosságnál. Ezt a képet még az sem homályosította el, hogy cölöpszerkezetes háznyomok az AVK végső szakaszáról is előkerültek. Az AVK készítőit kissé elmaradott embereként léptették el, akik mellett, hogy már áttértek a letelepült életmódra, megőrizték mobilitásukat és átmenetileg még ragaszkodtak a földbe vájt sátoros lakásaikhoz. Az AVK-s gödörházak előképeiként a mezolitikus és paleolitikus telepeken feltárt sátoros építmények szolgáltak, és a gödörházakat térségünkben egészen a késő neolitikum végéig fettelezték¹⁵. Az AVK korszak gödörházaire

vonatkozó elképzelések csak a 90-es évek derekán változtak meg gyökeresen. Az autópálya építéshez kapcsolódó leletmentő ásatások során, 1994-ben, először Polgáron¹⁶, majd Mezőkövesd-Mocsolyáson¹⁷ találtak föld fölé épített, nagyméretű AVK-kori házmaradványokat. Utóbbi esetben a korai AVK-Szatmár-leletanyagú telepen paticsos házomladékok kerültek elő, mely a Körös-házakhoz hasonlóan, kétségtelenné tették a megfigyeléseket. Így már nem volt akkora meglepetés, hogy 1995-ben, hasonlóan nagy méretű, szabályos, cölöpszerkezetes házak nyomai kerültek elő füzesabony-gubakúti, szintén korai AVK-Szatmár-kori telepünk ásatásán is. A két évig tartó

ásatások során több mint tíz háznyomot találtunk, melyek szabályos, 12-16x5-6 m-es, háromosztatú építményeket jeleztek, már a legkorábbi AVK időszakában. Ekkoriban már nem is annyira a házak meglelte hanem maga a településszerkezet volt az ami igazi újdonságnak hatott. A házak ugyanis sorokban álltak egy

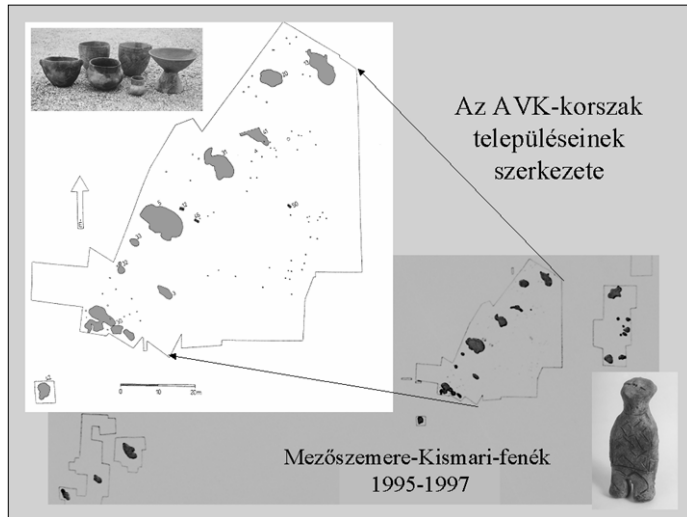

¹⁴ Makkay János: Some Comments on the Settlement Patterns of the Alföld Linear Pottery. In: Siedlungen der Kultur mit Linearkeramik in Europa. Internationales Kolloquium Nové Vozokany 1981. Nitra: 1982. p. 160.

¹⁵ Részletes irodalom a témához: Domboróczki László: Településszerkezeti sajátosságok a középső neolitikum időszakából Heves megye területéről. In: Dani János – Hajdú Zsigmond – Nagy Emese – Selmeczi László (szerk.): MOMOSZ I. "Fiatal Őskoros Kutatók" I. Összejövetelének konferenciakötete. Debrecen, 1997. November 10-13. Debrecen: 2001. p. 71-73.

¹⁶ Raczky Pál előadása 1995 tavaszán az ELTE Régészettudományi Intézetében.

hajtani érmeder két partján. A házak között gödrök húzódtak, a házak sarkainál temetkezések maradványai kerültek elő. Az egész település képe tervezett, rendezett benyomást keltett. Eddig az AVK települések belső szerkezetére vonatkozóan nem voltak igazi támpontok, a települési objektumok, azaz a házak, a gödrök valamint a sírok viszonyára nézve szinte semmit nem tudtunk. Ekkortól azonban úgy tűnt, lehet valami vezérfonal. Szerencsére már a gubakúti ásatás elején feltűnt a gödrök, házak és sírok elhelyezkedése közötti szabályosság, így a lelőhely települési sorait szinte egy-két magányos hulladékgödör elhelyezkedése alapján sikerült kikövetkeztetnem¹⁸. Igaz, a tétel bizonyításához az autópálya nyomvonalából kissé ki kellett lépni. Még ugyanebben az évben, 1995-ben Mezőszemerén is ásatásba kezdtem, ahol ismét tesztelhetem ezt a megfigyelést,

hiszen kutatóárkainkban itt is előkerültek AVK leletanyagú objektumok. Módszerem lényege az volt, hogy az első AVK leletanyagú gödör előkerülése után, a gödör hosszanti tengelyére merőleges irányban tudatosan kerestem a további gödrök nyomait. 1997-re, az itteni ásatás befejezésére beigazolódott, hogy a település itt is soros szerkezetű. Itt is előkerültek háznyomok és a sírok itt is a feltételezhető házak sarkainál csoportosultak, szintúgy mint Gubakútnál (6. kép). Füzesabony-Szikszo-Bereknél 1997-ben, és Ludas-Varjú-dűlőnél 1998 és 2002 között úgyszintén hasonló településmaradványokat ástam ki, bebizonyítva ezzel, hogy az AVK időszakában, térségünkben, szabályos, soros településszerkezetekkel kell számolni¹⁹.

Az 1994-1997 közötti fentebb említett autópálya ásatások, a telepszerkezeti megfigyeléseken túlmenően, természetesen, az előkerült AVK-leletanyag szempontjából is fontosnak tekinthetők. Sajnos, a leletanyagok mosása és restaurálása anyagi források hiányában meglehetősen elhúzódott, 1998-tól azonban a törvények már előírták a leletek elsődleges konzerválását, így a későbbi feltárási keretből olyan tartalékokat képezhetünk, amelyek lehetővé tették a korábban kiásott leletanyagok feldolgozását is. Magam elsősorban a neolitikus leletek feldolgozását sürgettem, így 2002-re a restaurálással, valamint a antropológiai, zoológiai, botanikai és malakológiai leletek elemzésével is előrehaladt stádiumba értünk.

A restaurálási munkálatok különösen a füzesabony-gubakúti leletanyagnál hoztak rendkívül fontos eredményeket. Ez volt az a kulcsfontosságú lelőhely, ahol a legjobb településszerkezeti megfigyelések a legváltozatosabb és leggazdagabb leletanyaggal párosultak, ezért az anyag elemzésére különös hangsúlyt fektettünk. A gödrök anyagainak tüzetes összeválogatása során többször is tapasztaltuk, hogy ugyanannak az edénynek az egyes darabjai különböző gödrökből kerülnek elő, azaz az egymástól közelebb-távolabb fekvő gödrök között így módon kapcsolatokra lehet következtetni. Kezdetben azt hittem, hogy ezek a kapcsolatok az egyes gödrök egyidejűségét jelzik, azaz a gödrök egyszerre voltak nyitva. Mivel az azonos edényekhez tartozó darabok révén szinte minden gödörnek volt kapcsolata más gödrökkel is, ezért ebből korábban a települési objektumok egyidejűségére következtettem, de ez egyébként a szabályos települési sorok rendszeréből is feltételezhető volt. Hozzá kell tennem, hogy az AVK leletek datálása a külső jegyek alapján meglehetősen bizonytalan, ezért szükség van a kronológia pontosítására. A kerámia kronológia pontosítása érdekében 1998-ban radiokarbon méréseket végeztünk 17 különböző gödörből származó csontmintán.²⁰ A dátumok összességében véve az ie. 5600-5200 közötti időszakon belül szóródtak, de az egyes gödrök korára nézve különböző időintervallumok jöttek ki. Láthatóvá vált, hogy ellentmondás van az eddigi interpretációban. Vagy a radiokarbon adatok nem jók, vagy a kapcsolatok értelmezése helytelen. Csak 2002-ben, mikor a gubakúti anyag restaurálása megtörtént és az összes, különböző gödörből származó, de azonos edényhez tartozó darab rendelkezésünkre állt, sikerült megfejteni a rejtélyt. Kiderült, hogy a legtöbb kapcsolatra utaló (más gödrök leleteihez illeszkedő) darab pontosan azokból a gödrökből került elő, amelyek a legkorábbra datálhatók a radiokarbon adatok alapján. Ez a jelenség azzal magyarázható, hogy az egy adott időben képződő hulladéknak

¹⁷ Kalicz Nándor – Koós Judit: Mezőkövesd-Mocsolyás. Újkőkori telep és temetkezések a Kr. e. VI. évezredből. In: Raczky Pál – Kovács Tibor – Anders Alexandra (szerk.): Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. Budapest: 1997. p. 28-33.

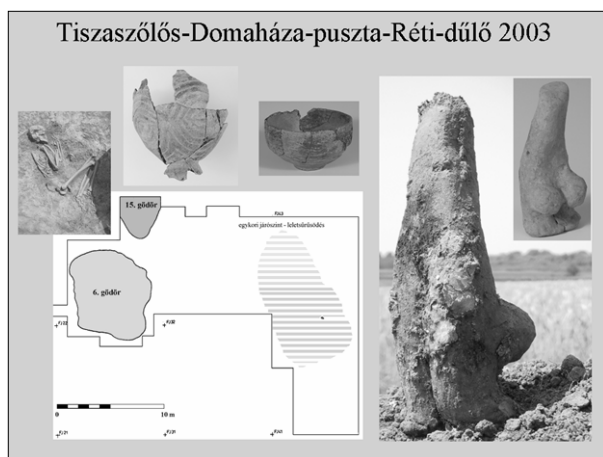
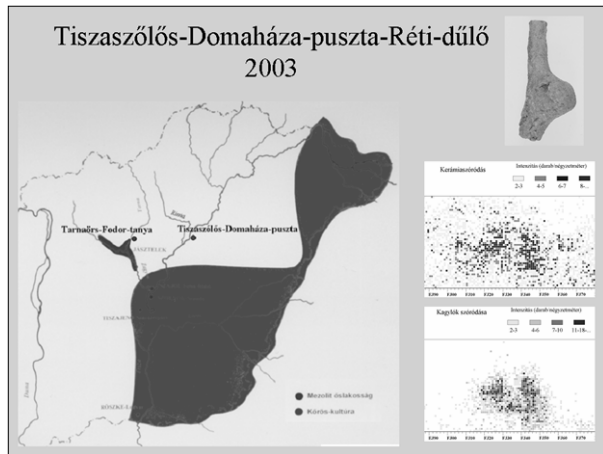
¹⁸ Domboróczki L.: The excavation at Füzesabony-Gubakút. Preliminary Report. In: Kertész R.-Makkay J. (eds.): From the Mesolithic to the Neolithic. Proceedings of the International Archaeological Conference held in the Damjanich Museum of Szolnok, September 22-27, 1996. Bp.: Archaeolingua 11, 2001. p. 199-202.

¹⁹ Domboróczki (15. jegyz.) p. 77-78.

²⁰ A méréseket a debreceni Atomki laboratóriumában Hertelendei E. végezte el.

csak egy része került be az éppen nyitva lévő gödrökbe, másik része a járósínten szóródott szét, majd a későbbiekben, ezek a járósínten szóródó darabok (érezhetően kisebb mennyiségben) szennyeződésként kerültek a később kiásott gödrökbe. Sikertelen tehát megtalálni a helyes interpretációt, kiderült, hogy a radiokarbon adatok pontosak, és a település objektumai nem egy időben léteztek, hanem hosszú idő, 3-400 év alatt jöttek létre. Egy adott időpontban mindig egy-két ház és egy-két hozzájuk tartozó gödör állt csupán a területen. Gubakúton vált világossá, hogy az AVK időszak települései hosszú idejű egy helyben lakást jeleznek. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a települések szabályossága nem véletlenszerű jelenség, hanem egy egykor tudatosan követett, szigorú tradíció nyomát mutatja. A házak, sírok és gödrök elhelyezése és tájolása a településen belül kötött szabályok szerint történt. Munkánk révén egy hagyományaihoz hű, szervezett közösség képe bontakozott ki.

Rendkívül fontos szabályokat ismerhettünk föl. A települési szerkezet megfejtése lehetővé tette, hogy akár egy-két objektum előkerüléséből képet alkothassunk a település topográfiájának egészére nézve. Kiderült, hogy a legmegbízhatóbb kronológiai rendszert a gödörkronológia jelentheti. A továbbiakban, az egyes gödrök leletanyagainak szeriációja (tétéles elemzése majd sorba rendezése) révén remélhetőleg felvázolható lesz az AVK korszak lelettipológiai szekvenciája és ez alapján, talán, az egyes települések belső kronológiája is jobban érthetővé válhat²¹. Az AVK korszakban mostantól tehát nem lelőhelyeket, hanem gödröket kell egymással összevetni, ha az egykorúságot szeretnénk alaposabban vizsgálni. A fentiek összegzéseként megállapíthatjuk, hogy régióink vonaldíszes kerámiát készítő népének kutatása során, lényegében véve hasonló településszerkezeti következtetésekre jutottunk, mint Közép-Európa más ismert lelőhelyein az elmúlt két évtizedben tevékenykedő kollégák²².

Azzal, hogy a gubakúti település belső kronológiáját sikerült megfejtetni, egy fontos lépést lehetett előre lépni a Körös- és az AVK-kultúra egymáshoz való viszonyának tisztázása felé is. Nyilvánvalóvá vált, hogy a települések hosszú, több száz éves élettartama alatt a leletegyüttesek sok változáson mehetnek át, ezért a kronológia pontosítása érdekében, nem egy-egy település teljes leletanyagát kell egy másikéhoz viszonyítani, hanem csak az egyes, időben közel álló, kevert leletanyagú objektumokat. Nem véletlen, hogy a Körös-AVK átmenet terén komoly eredmények évtizedek alatt sem születtek! Sokkal pontosabb eredmények várhatók viszont akkor, ha a kérdéses átmeneti kor kutatását a kevert, Körös-Szatmár leletanyagú gödrök vizsgálatára korlátozzuk, és magukat a kevert leletanyagú objektumokat hasonlítjuk össze.

Tulajdonképpen ez a gondolatmenet inspirált arra, hogy áttekintsem a szakirodalmat a kevert leletanyagú települések lehetséges újraértékelése céljából, és hogy – 2003 tavaszán – terepbejárásokkal is meggyőződjek arról, hogy valóban nincs-e Körös-, vagy Körös-jellegű-lelőhely a közel 30 éve körvonalazott Kunhegyes-Berettyóújfalu határvonalától északra a Tisza mentén. Utólag, úgy tűnik, megérte foglalkozni ezzel a gondolattal, hiszen Tiszaórvény határában, Tiszaszőlős-Domaháza-Pusztai-Réti-dűlő lelőhelyen sikerült megtalálni majd kiásni egy kis Körös-lelőhelyet, ami 30 km-rel északabbra feküdt a feltételezett határvonalától. A lelőhelyen egy nagy Körös-gödör, egy intenzív – talán házhelyet jelző –

²¹ Jelenleg ugyanis nem lehet pontosan keltezni az AVK kerámia alapján. Nagyjából persze meg lehet mondani hogy melyik időszakra jellemző egy-egy forma, vagy díszítés, de mondjuk 20-50 éves időszakokra nézve egyelőre még nincs kidolgozva megbízható tipológiai rendszer. Lehet, hogy ilyen pontosságot hiú remény elvárni, de lehet, hogy egyszer ez is lehetővé válik.

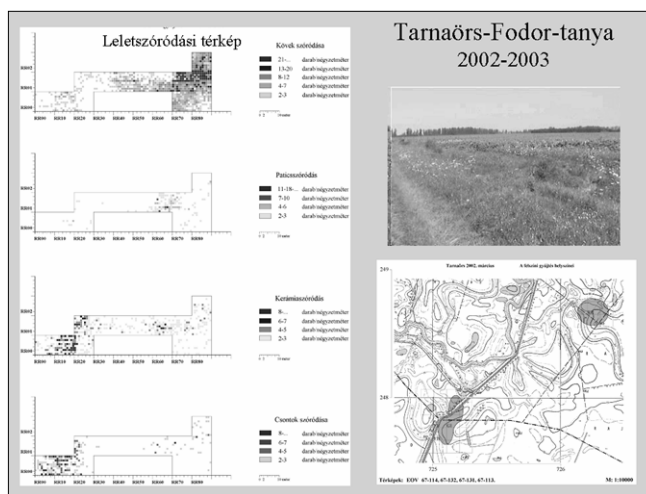
²² Jens Lüning: Frühe Bauern in Mitteleuropa im 6. und 5. Jahrtausend v. Chr. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 35/1. (1988.) Mainz: 1991. p. 27-93., Ivan Pavlu-Jan Rulf-Marie Zápotocká: Theses on the neolithic site of Bylany. Památky Archeologické LXXVII. Praha: 1986. p. 288-412., Pieter J.R. Moddermann: Die Bandkeramik im Graetheidegebiet, Niederländisch-Limburg. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 66, Berlin: 1985. p. 25-121.

Körös-járószint és egy AVK-jellegű gödör került elő. A kiásott leletanyag azért is érdekes, mert a Körös-gödör felső rétege már korai AVK- Szatmár-jellegű leleteket is tartalmazott²³. A lelőhely felfedezése és az ásatás eredménye, remélhetőleg, új távlatokat nyithat a Körös-AVK átmenet kutatásában. Az eredményeken fellelkesülve, azóta több helyen is terepszemléket végeztem a Közép- és Felső-Tisza-vidéken és reménnyel kecsegtető újabb lelőhelyekre is sikerült rábukkanom, ezekről azonban egyelőre még nincs közlésre alkalmas adatom.

Az elmúlt 10 évben begyűjtött AVK leletanyag elemzésére visszatérve, még egy fontos eredményt ki kell emelnem. Azt, hogy sikerült újraértékelni az AVK-korszak emberéről kialakított korábbi képet. Kollégáim, kutatótársaim a leletanyag számos szegmensét áttekintették, kielemezték. Vörös I. az AVK lelőhelyek állatsont anyagában kimutatta, hogy a domesztikált állatok aránya magasabb mint 94%-os vagyis, zömmel háziasított állatokat fogyasztottak, a vadászat csak marginális szerepet játszott az életvitelben. Ez cáfolni látszik azt a tételt, hogy a mezolitikus őslakosság fontos szereppel bírt volna a neolitikumban. A mezolit emberektől ugyanis nagyobb arányú vadászati tevékenységet várhatnánk el. Ráadásul Gubakúton, amely majdhogynem a Körös-kultúra végével tehető egy horizontra, a kiskérődzők aránya megegyezik a szarvasmarhák arányával. Ez megkérdőjelezi, hogy itt ökológiai csapdáról lehessen beszélni,²⁴ hiszen az arányok kifejezetten a Körös-tradíció folytatásaként értelmezhetők. Az ökológiai csapda kritikája kapcsán érdemes azt is megemlíteni, hogy Gubakútról, Gyulai F. meghatározása szerint, domesztikált gabonamagvakat is ismerünk.²⁵ Számomra úgy tűnik, a korai AVK-Szatmár időszak emberét sokkal több szál fűzte a Körös-kultúra népéhez, mint a mezolit őslakossághoz. A soros településszerkezet, a hasonló háztípus, ebből következően a szociális viszonyok és a tradíciók azonossága, a kerámiaművesség és a plasztikai alkotások révén megmutatkozó közel azonos vallási háttér, a gazdálkodó életmód, mind-mind a Körös-kultúra örökségének tekinthető. Ha figyelembe vesszük, hogy Zoffmann Zs. meghatározása szerint a gubakúti (korai AVK-Szatmár) csontvázak mindegyike gracilis, szemben például az AVK későbbi csoportjainál már jellemző robosztus jegyekkel, akkor még az emberatni adatok is a korai AVK-Szatmár-korszak Körös-hagyományait hangsúlyozzák. A fentiek alapján ma már úgy tűnik, hogy az AVK-korszak embere a Körös-kultúránál fejlettebb technikával rendelkezett, hatékonyabb gazdálkodást folytatott, ennek révén el tudott szakadni a nagyobb folyóktól és képes volt belakni a hegyvidék előterét is. Talán éppen a fejlettséggel magyarázható az a tény, hogy az AVK – mint a sikeres É-i telepések áruja – gyorsan elterjedt a Körös-kultúra egész területén.

Persze a mezolitikus őslakossággal is számolni kell térségünkben, hiszen 2001-ben már Heves megyében is megtaláltuk az első mezolitikus lelőhelyeket.²⁶ A lelőhelyek tehát már megvannak, a mezolit vadászok táborainak nyomai azonban egyelőre semmi keveredést nem mutatnak sem a Körös- sem az AVK-időszak telepeivel, sem azok leleteivel. A települések és a házak eltérő jellege, valamint az eltérő leletanyag egyelőre nem igazolja azt az elvárást, hogy a mezolit emberek részt vettek volna az AVK kultúrájának kialakításában. Nézetem szerint a mezolit őslakosok az AVK későbbi fejlődése során neolitikálódtak, az átkulturálódás talán a Tiszadobi-csoportnál kezdődhetett és Bükki-kultúrában folytatódhatott. Nem csak azért vélem így, mert a korszak egyes temetkezései már kifejezetten robosztus antropológiai jegyekkel bíró népességre utalnak, hanem azért is, mert az itt élő embercsoportnál, különösen a Bükki népességnél, a hegyvidéki életmód, a kőbányászatra való specializálódás, a kőmunkálás mesteri technikája, valamint a mobilis életmódra utaló, aktív kereskedelemi tevékenység mind-mind megfelelő jellemzője lehetne egy ugyan visszaszorulóban lévő, de már neolitikálódtott helyi őslakosságnak²⁷.

A fenti néhány oldalon, eredményeink bemutatása révén, talán sikerült érzékeltetnem, melyek a főbb témák és irányzatok szűkebb és tágabb régióink neolitikációjának kutatásában. Megyénkben végre elértük, hogy minden

²³ A részletesebb értékelés még nem történt meg, a leletanyag jelenleg mosás alatt van.

²⁴ Kertész – Sümegi (12. jegyz.).

²⁵ Ezek az elszentült magvak egyébként, a tiszaszőlős-domaházai leletek előkerüléséig, a legkorábbi tárgyi gabonaleleteknek számítottak a Kárpát-medencéből: Gyulai Ferenc: A természetett növények régészete In: Visy (3. jegyz.) p. 66.

²⁶ A lelőhelyekre Kerékgyártó Gy., Béres S. és Péntek A. hívták fel figyelmünket. 2002-től a Tarnaörs-Fodor-tanya nevű lelőhelyen Kerész Róberttel közös kutatást kezdtünk az itteni mezolitikus lelőhely feltárása érdekében. A leletszóródási térképeken balra egy rézkori, jobbra egy mezolit lelőhely látható.

²⁷ Domboróczki (13. jegyz.) 162-168. lábjegyzetek p. 42-43.

időszakból vannak jó lelőhelyeink és leleteink²⁸. Ez a siker – normális esetben – újabb eredmények elérésére sarkallhatna, mely előbb-utóbb elismerést hozhatna a helyi kutatásnak talán európai viszonylatban is. Rövid beszámolóom végén azonban nem hallgathatom el, hogy a közelmúltban egy minden eddiginél komolyabb problémával kellett szembesülnünk. Kutatási keretünket ugyanis fenntartói és intézményen belüli döntések következtében elvonták, ezzel tervszerű kutatómunkánkat – egyelőre legalábbis – ellehetetlenítették.

Dr. Domboróczki László régész
Heves Megyei Múzeumi Szervezet

²⁸ Egy ilyen áttekintésben talán nem árt szót ejteni arról, hogy az ásatások leleteit több kiállításon is bemutathattuk, országos vándorkiállításon éppúgy, mint nemzetközi helyszíneken, vagy éppen állandó kiállításon. Legutóbb éppen az „*Early Farmers in Europe*” című Európai Unió projekt keretében Hollandiában, Spanyolországban és Írországban. A leleteket digitális formában, CD-n is hozzáférhetővé tettük: Domboróczki László: Az újkőkor idősebb szakasza Északkelet-Magyarországon. Az Alföldi Vonaldíszes Kerámia kultúrája Heves megye területén. Ismertető a „Korai földművelők Európában” című multimédia CD-ROM-hoz. In: *Agria* XXXIX. Eger: 2003. p. 73-76.